

ԳՐԱԿԱՆ

ՀՈՅ ԼԵՂՈՒԻ ԽՆԳԻՐՆԵՐ

ԲՈՅ ՆԱԾԱԳ

ԱՌ ՆՈՐՅԵՐ ԲԻՆՈՒԳՅԻՆ:

առնհոյթին ունեցայ
այս օրեր ալքէ ան-
ցրեցիւ Չեր հին
մէկ ուսումնասի-
րութիւնը, — 4.
Բառաքննու-
թիւնը, որուն մէջ
Չեր հմուտ մատենա-
գէտի բովին կ'անցու-
նէք մեր նախնեաց մա-
տենագրութիւններուն
ամէն մէկ բառն ու տառը, մինչեւ իսկ կեանքը
շարակարգութեան՝ տալով «ուղղութիւնը» ըն-
թերցուածոց մատենագրութեանց նախնեաց եւ
նշանակութեան բառից ինչ,»

Անհմուտ ընթերցողներու երեսէն Հոյ
Գրչագիր մատենագրութիւններէն մեր բառաքնն-
ներուն ժառանգ մնացած բառական թուով անի-
մատ եւ անորոշ բառեր մատանշելէ յետոյ՝ շատ
մը բառերու գոյութեան իրաւունքն իսկ կը ժխտէք
համեմատական փաստերով:

Միւս կողմէ Չեր «սեփական առանձին տե-
սութեանց եւ զիւտերուն» մէջ, գրեթէ միշտ
համատարէն վերադա՛հ կը մնաք՝ զգուշա-
նայով կորուկ վճիռներ արձակելէ, հակա-
ռակ Չեր անժխտելի գրական հնդիմակոթիւն
մ'ըլլալուն:

Չեր այդ լուրջ ուսումնասիրական մէջ բա-
նիցս փափաք յայտնուածին պէս՝ «արժան էր որ
ունենայինք, մեր նախնեաց գրական գոհարներուն
բազմապատար սրբագրուած, ուղղուած, «ընտիր
տպագրութիւն» մը, հմայից ծանօթութեամբը
ու լուսարանութեամբը ծոխացելէ յս. Այսպէս
համար այդ կարողութեանն ու պատճառի յաղորդ-
ութեանը նախանձանդիւր ուսումը բարեմակցեալ
ըլլալով՝ առ այժմ իմ համառ գիտողութիւննե-
րէս փնդիկ մը ներկայ բաց նամակովս Չերից կը մա-
տուցանեմ խոնարհաբար, ինչպիսիւ վիճակոյն ա-
տեն ներդա՛մնութիւննից՝ այս միջոցն ընտրելուս
համար, քանի որ Չեր բնականութեան տեղն ու հա-
ցէն ինձ անանթ էին:

Չեր Բառաքննութեան էջերուն մէջ կատա-
րած հաճախի եւ լաճաբարդական (գէթ ինձ
համար) ընթերցումս ընթացքիս՝ իմ գրական

ասհմանիս մէջ կարծած քանի մը կեանքու լուսա-
բանութեան նկատմամբ ահաւասիկ իմ նօթա-
գրումներս: Ձաննը Չեր բարեպաշտ քննու-
թեանը զրկելով՝ կը յուսամ համապատասխան
մ'եղած ըլլալ տանեակ մը բառերու ուղղութեան
Չեր նախանձանդիւր գործին, կամ ուրիշ հե-
տաբեքի շերտէն բանասերներու, ուր մատենա-
խուզութեանց կամ բառաքննութեանց:

Ա.

Նշանագրերու նմանաձեւութենէն առաջ՝
եկած վրիպակներու կարգին, Ա. էջին մէջ կը
գրէք. — «Ա՛ռի՛ւ, ուղղելի Ո՛ւրի՛ւ, բայ սօսրին
հայերենի՛ որ կը նշանակէ յաւաքորէ. ուրի՛ւ կամ
Ո՛ւրի՛ւ (պարսկերէն իւրիւ) խառնէ, որ է յայս,՝
Մատենագրական շարք մը վկայութիւններ մէջ
բերել եւ Չեր բառն ապացուցել վերջ՝ առ-
կաւին ձեռնագործէն կ'ըսէք — «բառ իս ուղղելի
է առի՛ւ, Ա՛րք. կարծեմ թէ վճռապէս ճիշդ պի-
տի ըլլայ Չեր վերադա՛հ ուղղումը, զի Չեր թուած
զանազան վկայական փաստերուն վրայ հասն մ'ալ՝
Ռուսահայ ծածօթ մէկ գաւառէն, քանաքննու
բարբառէն, որ ունի տե՛կ բառ, մը, օգնուի՛ն, յոյս
նշանակութեամբ:

Բ.

Էջ 17 — 18, Լէբէ՛ն բառին ստույգը կ'ընթա-
րէի՝ ըլլալ Լէբէ՛ն «Է. յունէն» Lebeton. Մեր
հաւատին մէջ լսած եմ Լէբէ՛ն բառը, աղք
հագցուած ալիւս վերակա՛ն համար, ինչպէս որ
Դուք ալ Պէշքերէն բառարանէն վկայութիւն բերե-
լով կ'ըսէք — «այսինքն՝ պատմութեան առանց
թեզանքաց ... եւն,» փութկա՛ն աւելցնել որ Լէ-
բէ՛ն բառը, հոս ըլլէ գործածական, եւ գուր
ձգած եմ իմ կարծած «Գաւառական Բառարան»-ն
(պատկան Ե. Դղմիսեանի միջնակով), զիտրեմ
ըլլալով այդ բառին օտար կարգմութիւնն ու վեր-
ջամտութիւնը: Զի Լէբէ՛ն բառն անշուշտ, մեր
գաւառի բարբառն մէջ մնալը նշանցած է Պոլսի
պանդխտիկ գործողներու միջոցաւ, որոնց բնական
էր այդ անաւակ շատ բառերու փոխառութիւնը՝
Պոլսերէնս Եջի գրացիներէ:

Գ.

Էջ 19, Զմա՛ն բառին համար կ'ըսէք —
«ուղղելի» Զմա՛ն, Այս պահաւ ձեռքիս տակ
չունենալով անխաղաղ գիրքը (Ար. Լատաբեկոյ)՝
չեմ կրնար որոշական գիտնալ թէ խաղբին իմաստն
ի՛նչ է, որպէս զի գիտողութիւն մ'ընել կարենամ:
Միայն թ գիտութիւն՝ այսպիսի հարկ կը տեսնեմ
բնիւր որ գաւառաբարբառի մէջ Զմա՛ն (մա՛ն)
կը նշանակէ երկուսեակ (թուրքերէն՝ երկու արբ.
թէվէմ, լատ. gemellus) գուցէ արար զի՛ բառին
վրայ ապաւայ հայացուած, կամ քրմասերէն
jumeau-էն ձայնաշրջուած: Նայելու է ոչ ինչ թէ՛
— «սոցին Զմա՛ն կանանցս եղբայր կամարոր
եղեալն, խաղբին մէջ երկուսեակ իմաստն ունի զու-
մա՛ն բառը, թէ չէ պէտք ենք ուղղել Զմա՛ն, Չեր
կարծեքին համաձայն:

ծ.Ա.

101րդ էջ, 120, (9) Թուսկարգով յիշուած ձէիէ բայը ջշտէ 2եր ուղղած ձէիէ ձեւովն ընդունելու է կարծեմ. զի խօսքը ոտքէն կոճերն իրարու քսելու, շուշիւ— վայ է, եւ մեր գաւառին բարբառովն ալ այդ միեւնոյն քայլակերպը կ'որակուի Թաշիշ շուշիւ բառերով, այսինքն քաշած առան ոտքերուն կոճերը (ձեւ) իրարու զարկել: Նոյն հասունածին մէջ 2եր բերած երեք վկայութիւններն ալ ստացդ եւ բացայայտ են այս մասին:

ծ.Բ.

2եր Բառացնիւթեան Բ. Մասին մէջ նկատողութեան առնուած «քանի մը հայերէն բառերու նշանակութեան ուղղութիւնք»-ի կարգին, էջ 104—105, խնամով կը քննարկէք ծանօթ հինգ հայերէն բառարաններու բացատրութիւնները: Աղբիւրն ի՞նչ բառարանի մասին:

Իմ գիտցածս այս է որ, մեր վանքաւանային ծանօթ է Անդեղի—ի, կամ Անդեղի—ի աւել, կամ Անդեղի—ի յորջորջուած բոյս մը, զոր իբր աւել կը գործածեն՝ հասունայէն վերջը, եւ է Valeriana officinalis, Բժշկական կատուախոտ կամ Աղբաղբուկ (Բարեթիւն Մենեփիւն, էջ 156):

Այս ետեւ խաբէրի—ի կամ խաբէրի—ի կոչուած մ'ալ, որ Սեւ կամ Աղբաղ Բանդ (Hyoscyamus niger) անունով յորջորջուած (Բար. Մենեփ. էջ 186) Թունաւոր եւ գարշահոտ մոլորայտն է, եւ պարտէզներու մէջ անկելուն սատարի գէմ են մեր մամուրը՝ նկատելով զայն իբր ձախողաբեր (ուղորտուլ): Այս ժաման ընդհին ոչ մէկ կողմէ է հաճելի, բայց միայն իր գեղնադոյն, վարդակարմիր երակաւոր ծաղիկները, եւ սերմնիւն յետոյ կազմած շարժող մասնաշաճէւ: Հաս իրաւունք ունիք մերժելով բոյսը բառագիրներուն Աղբիւրն ի՞նչ բառն իբր ուլ, շէր կամ ձէիք բնութիւնը, բայց կարծեմ 2եր բացատրող ուղած կէտիւնէս քաղուք, Hibiscum, Guimaise հոմանիշները նոյնքան հեռի են Աղբիւրն ի՞նչ որակելէ: Կամ վերիմ յուցած զոյգ բառերէն մին ընդունելու է իբր հարստաւ, եւ հոմանիշ Աղբիւրն ի՞նչ. եւ կամ միեւնի տարբեր գաւառաբայտուն անուններուն մէջ:

ծ.Գ.

Էջ 112. Գեղեմեայի անունով ճանչցուած գնաթամաւ բոյսը ոչ 2եր սխառակած բառարաններու Camomille (Solanum tuberosum)-ն է, որ Թուրքերէն կը կոչուի փաթաթէն, քարթօլ, ոչ ալ pomme de terre-ը: Հոս ծանօթ եղած Գեղեմեային ճամբը երկաւոր կոճիկներէ բաղկացած արմատով ծաղկեւտուկ մ'է, 1—1/2—2 մեզր հասակով, լայն, սրածայր արտաձեւ տերեւներով, եւ փամիկ ոտքի մը բաղմանիւլ ջոզուներուն ծայրը գեղին լեզուաձեւ ճաւաղաքայթածաղկով, յար եւ նման Արեւաթաց Զափիկն (Helianthus annuus): Այս բոյսին տերեւները ծայրերէն սկսելով ջոզուներին նախ վարի կողմէն կը սփռն գորշանալ, առնելով ծիւխտախ շար տերեւի գոյն մինչեւ որ ծաղկներուն հետ թափին արմին շուրջը: Գնաթամաւ խորտուորտ

արմատը սկիզբ ձմեռն կը հանեն եւ կ'ուտեն, իբրեւ ձորի եւ տանիի մէջեղ համ մ'ունի: Գնաթամաւին կեղեւուքը թէ նեղեւոր ըլլաւ հողին ծոցը՝ նորէն կ'աճի եւ ջոզուն ու ծաղիկ կու տայ: Ցեղական բարբառով Գեղեմեային ի՞նչը կ'ըսուի, Կարեմեղք կը յորջորջեն ելալը գէղքի, որմէ շինուած է Թեւեռնա Մատաղապի բառը: Գաւառական բարբառին ու բուսականին ծանօթ վերայիշեալ Գեղեմեային ի՞նչը կը թուի ըլլալ Գեղեմեայի Մեղեմեայի Կեղեմեային (Helianthus tuberosus)՝ Բարեթ. Մենեփ. էջ 150: Ապահով պէտք է գիտնալ որ Գեղեմեային ի՞նչը կը պատկանի Զափիկնաւոր-գնաթամաւ ծաղիկներուն (Compositae) կարգին, մինչ փաթամաթէսը (pomme de terre) Մորմագգիներուն (Solanaaceae):

ծ.Գ.

Էջ 117. Կոչը բառի մասին ալ ահա զոյգ մը գիտաբանութիւններ:

1. Եթէ բնդունիք Կոչը, Կոչը՝ շոք ուղղադիր՝ իբր որովայնի հոսում (diarrhée), չի կրնար ճիշտ ըլլալ արգեօք, նկատի առնելով որ մեր գաւառին մէջ ալ կ'ըսէ (Քշեւ)՝ կ'ըսուի որովայնի լուծելուն, ինչպէս. — Տղի փորը ինչէ է վրան: Եւ այս կէտը, քշեւ բառին վրայ շինուած է Փորշալ բառը: Կոչը-ը վերացական գոյականաձեւը չըլլայ ինչ բային:

2. Եթէ բնդունիք 2եր հետ թէ՛ Կոչը բառին վերջաւորութիւնը պէտք է կարգաւ եւ ուղղել իբր Կոչ, կամ ըստ Ամիրտովլաթի՝ Կոչ, այս պարագային կարծեմ աւելի զորացուցիչ փաստեր պիտի հայթայթէ մեզի Գաւառաբարբառը: Ձի գործածական բառ մ'ունիք անարգական իմաստով, այն է Կոչ, որ հարկաւ գէշ, զազարել բան մ'ըլլալու է, որ նոյնպիսի մեր զոյրոյթին ու արհամարհանքը շարժողի ձեւ երեւին միայն կը նեղենք ըսելով. — Կոչ, Ինձ համար ի՞նչ շահացողական լուսաբանութիւն մ'եղաւ 2եր՝ Ամիրտովլաթէն քաղած հաստածը, որուն մէջ յայտնապէս կ'երեւայ թէ Կոչը զազարել որդ մ'է, «կորիք, գոյանով, եւ «Ինչ աշնան»-ն, երբ որդ, ու իւրիք որդ՝ ուրիշն ժողովրդեան անարգական իմաստով գործածած երկրորդ ու երրորդ վկայարանքը ալ, — չեւիւրիւրի եւ չեւիւրիւրի: Ստորին հայերէնի հայհոյական այս զոյգ բառերը չէին պատշաճիր լիովին Կոչին կամ Մամբալ լուրդին (նոյն 118 էջ) Անգիտաց Անգիտին (Կոչ-գեղ)՝ որդ մ'է:

Եթէ չեւիւրիւրի չեւիւր անախաժանք Կոչը է տառալորեալ ձեւը չեւիւրիք՝ գուցէ սխալած ալ չըլլաւ: Ինչի պնդեալ կու զայ որ գեղը-ը հայացական ձեւն է Կոչին որ է Կոչ, եւ հայացականի հօլովանիւր ըւ-ը շրջուած է չեւի. ստոր ալ օրինակներ շատ կան Գաւառաբարբառի մէջ, ինչպէս. «չեւիւրիւրից ասիւծ սպանեց, մնաց չորս», «չեւիւրից ու զմեր կանչեցին», եւն եւն: Հետեւաբար ներքին ըլլալ գուցէ կարգաւ չեւիւրիւր, այսինքն չեւիւր կուրի (որդ): Կոչ, չեւիւրիւրի, Կոչիւրիւրի երեք անարգական բառերուն օրն ալ ծանայէ յի-

Ք. Բարեթ. երբ ելլաւ:

շուած բառին ուղիղ լուսարանութեանը՝ դարձեալ մեզ համար վարձք մ'է:

ժԵ.

«Հօրորդ-սիլէն, բառը զոր հմտօրէն կը թարգմանէք սիլ-սալ-սիլ-սիլ, յարգո՞ւ լուս-լուս- իմաստով (էջ 119), շատ գործածական բառ մ'է մեր բարբառին մէջ. — «Հօրորդի մարդ հալ-ւով ընէ նանշնար. կ'ըսեն, որու իմաստն այս է թէ՛ անձնապէս, նկարագրով, ցեղային պատուով ծա-նօթ մարդը ցնցատիկներ իսկ հազած ըլլայ՝ կը յար-գուի: Պարեկշա, ուղղութեաց, պատուաւոր, մա-քուր կաթի տեր մարդուն՝ հօրորդէ կ'ըսեն եւ այս բնական շնորհներն ունենալուն՝ հօրորդ-սիլէն:

ժԶ.

Էջ 119—122 կը քննէք մանրամասնօրէն՝ Լ-օֆ-ն-օ բառը, որուն ուղիղը կը կարծէք որ ըլլայ Լահրան-լըսա քերթողահոր Աշխարհագրութեան: Գոհե՞տաւք: Ըլլայ սիլ-լը Լաղ-լը բառը մեր Գողառաբարբառէն, եւ կարեւոր լուսարանող կէտ մ'ըլլալ Ձեր խորաթախանց մտքին ու գրչին: Լաղ-լըս-՝ մասի ուսեցբի տեսակ մ'է, որ մ-օֆ-լը-սիլէն տւելի վտանգաւոր եւ ցուառիթ է: Լաղ-լըսն եղած ուսեցքը մասը կը կապուակցենք եւ կարծեմ թէ քրդերէն՝ խղոյս (մօս) նշանակու-թիւնն ունի Լաղ-լըսնա բառը: Կատանայի կամ Մաշկամիթի պատուի ալ իր կաղնին գոյնովը կրնայ նմանութիւն առած ըլլալ Լաղ-լըս-մատուսեցբին:

ժԷ.

Երես 123, Տիգ բառին սողոգ նշանակու-թիւնը կը կարծէք ըլլայ՝ խեցեմորթներու, ու-արէներու, գաղաղկերու խեցին կամ պատեանը, — խեփոր: Թեպէտ Ձեր բերած վկայութիւններն ինքնին բացայայտ են եւ իրաւունք առած Ձեզն, նոյնն աւելորդ ըլլայ թերեւ՝ հոս մեր բարբառին յատուկ նշանակութեամբ ծանօթ Տ-օֆին յիշա-տակութիւնը: Եփրանին գեղին պատուը բանալով մէջի կորիզը հանել եւ արեւին գէմ թէթեւ մը շորցնելէ վերջ քաղցր կողմն (ծիբանի կուտ) մը մէջ գնելով՝ դրցուած եւ այս անգամ լուս մ'ի լու-րացում տրուած լիլլի՝ Գ-օֆ տնուր կու տանք: Տ-օֆ կամ Տիգ կամ Տիֆ կը նշանակեն Բ-ց-ու-լ խի-ու-լ պատենք, խեփոր:

ժԸ.

Քերտէշ, Քերտիշ, Քերտիշ-ի բառերը (էջ 124—126) կատարելապէս ուղիղ բացատրուած են Ձեր կողմէ: Այս կողմերու գաւառաբարբառն մէջ ալ բ-տիշ, Գ-տիշ, Գ-տիշ-ի, Գ-տիշ-ի բառերը կը գործածուին սպիացած, թեփտած վերքերու, մորթւային անոտ վարակուած մարմնով, վերջապէս ռուբ-սիլ-նալ խրոս-սիլ, իւր-ու-լ-բ-գ կենդանական կաշին համար: Երբ տախտակի վրայ եռացած ջուր թափի, այնպէս որ տախտակին կետքը կ'ըլնանայ, խորշով՝ դարձեալ կ'ըսեն Գ-տիշ-ու (քերքեշա): Այդ ալ տեսակ մը կեղ, քոս է տախտակին համար:

Քերտիշ բառին ստուգաբանութիւնն ալ ինծի կ'երեւի թէ իր մէջն է. գուցէ ըլլայ տէր, տեր-ի եւ տ-ի-ի, քաշ (ուիլ)-ը ստորին հայերէնի մէջ -եշ կը հնչուի արդէն. ինչպէս — քեշեց իսկ (քո-շեց բերաւ). քեշեց տարաւ եւն: Հոմանիշ տար-բեր բառախումբ մ'ալ է՝ Քըշ-իշ, տըշ-իշ, «մոր-թի՛ մանր բշտիկներով ծածկուիլ» նշանակու-թեամբ, եւ Քըշ-իշ-ու՝ «վրան բարկ քացախ թա-փած հողի՛ եռալ, պղպձալ, ուն յատուկ»:

Վահան վրգ. Բաստամեանցի առած վկայու-թեանն (էջ 125—126) իբր նոր զօրաւոր վկայու-թիւն մը թող ըլլայ մեր բարբառին այս բառա-խումբը, Քերտիշ եւ համարմատ անանցաւորնե-րուն համար:

* * *

Հարեւանցի ընթերցումի մը վաղքին մէջ այսչափ մը միայն աչքիս հանդիպած ու գրչիս տակ նիշուած գիտողութիւններու փունջը Ձեզն, եւ Ձեզմով՝ միւս հետաքրքիր բանասերներուն ուշա-դրութեանը մատուցանելու շարժառիթն օրէջ-բան չէ՝ եթէ ոչ պարտադիր նախանձանդորու-թիւն մը՝ ուղղուած անհնչուս մեր հոգեշնորհ նախեցաց պատաւական գրչի վատակոց մէջ սպրդած անուղղութիւնները: Եւ առ այդ իմ հա-մեառ սահմանի մէջ հայթայթել կրցած լուսա-բանական տաղանդներով օգտակարութեան բաժին մ'ունեցած ըլլալը, եթէ կարելի է՝ վարձք մ'է ինձ համար:

Կանխաւ ապաւինած Ձեր բարեացակամ վե-րաբերումին, յետո՛ խոնարհաբար՝

ՅԻԳՐԱՆ ՅԻԹՅԵՆԱ

ՃԷ

Ի Բ Ե Լ Ե Գ Ի Տ Ե Կ Կ Ե Ն

ԵՂՈՐԿ ՄԷ ՀՈՅ ԻՐՈՐԱՆ ՊԵՏՄԻԹԵՆ
ՎՐԱՅ ԵՐ Ե ԿՈՐՍՏԻՆՈՐ ԵՎԿՍԵՐԻՈՐԹԻՆԵՐԸ

2.

(Ե-բ-ս-ի-ս-ի-լ-ի-ս):

Յօրջափ թագաւորութիւնն կը տնէր, գրաւոր Օրինագրքի մը պէտքն չէր զգացուած տակաւին. վասն զի կանոնեալ քաղաքական հան-գամանաց եւ հզօր պետութեան մէջ կարելի էր ծանե սովորութեան իրաւունքով վարել գաւառա-տան. բայց երբ բարձուեցաւ Բագրատունեաց թագաւորութիւնն եւ երկրին քաղաքական դրու-թիւնն բարբառայնաբարհայեցեալ ձեռքն ան-ցած՝ անմայն ինչ ըստ հաճոյս կ'ընթանար, զգալի եղաւ գրաւոր Օրինագրքի պէտքն, այս պակասութիւնն բարոյքել փորձուեցաւ՝